

ESKİ UYGURCA ÖLÜLER KİTABI'NDAKİ İKILEMELER ÜZERİNE

Mehmet ÖLMEZ* - Gönül ARİS**

Özet

Türk dili çalışmalarında önemli bir yere sahip olan ikilemeler, Eski Uygur metinlerinde de sıklıkla başvurulan bir ifade şeklidir. Türk dilinin yazılı ilk kaynaklarından günümüze kadar her dönemde karşılaştığımız bu yapı üzerine yapılan çalışmalarda ikilemelerin yapısal ve anlamsal kuruluşu hakkında bilgi verilmiştir. Bu nedenle, bu çalışmada sadece *Eski Uygurca Ölüler Kitabı*'nda karşılaşılan ikilemeler için herhangi bir sınıflandırmaya gidilmeden eserde geçen ikilemeler tespit edilmeye çalışılmış, tespit edilen ikilemelerin anlamları ve birer örnek cümle verilmiştir. Daha sonra örnek cümlenin günümüz Türkçesine çevirisi yapılmış ve örnek cümlelerin metinde geçtiği satır numarası gösterilmiştir. Ayrıca çalışmanın girişinde eski Uygur metinlerinde nadir görülen ve/veya ikilemeyi oluşturan kelimelerin en az birinin ikileme dışında kullanılmadığı ikilemeler hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eski Uygurca Ölüler Kitabı, Eski Uygurca, ikilemeler, kelime koşmaları.

HENDIADYS IN OLD UIGHUR BOOK OF THE DEAD

Abstract

Hendiadys, which has an important place in Turkic Language studies, is a frequently used as a way of expression in the texts belonging to the Old Uighur Era. Throughout the studies on this structure, which

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, olmez.mehmet@gmail.com ORCID: 0000-0001-6422-954X.

** İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, gonularis@gmail.com ORCID: 0000-0001-8409-4929.

we have encountered both in the first written sources of Turkic language and also in the present ones, we have learned about the structural and semantic organization of the hendiadyses. Thus, in this study, the hendiadyses in the Old Uighur Book of the Dead have been tried to be detected without any classification, and the meanings of the detected hendiadyses, some example sentences, translation of those sentences to Modern Turkish and the line number in the book have been given. In addition, information was given about some examples which at least one of them is rare and/or the word is not used outside of the hendiadys.

Keywords: Old Uighur Book of the Dead, Old Uighur, hendiadys word pairs

Giriş

19. yüzyılın sonunda Karl Foy (Foy, 1899) ile başlayan ikileme çalışmaları geçen yüzyılda da araştırmacıların ilgisini çeken bir konu olmuştur. Bu çalışmayı Saadet Çağatay'ın *Uygurcada Hendiadyoinler* (Çağatay, 1944) ile Mehmet Ağakay'ın (Ağakay, 1953, 1954) Türkiye Türkçesine ait ikilemeler hakkındaki ilk ayrıntılı çalışması izler. Ayrıca O. Nedim Tuna'nın *Türkçede Tekrarlar* (Tuna, 1948), Hasan Eren'in *İkiz Kelimelerin Tarihine Dair* (Eren, 1949), H. Marchand'ın *Alliteration Ablaut und Reim in der Türkischen Zwilingsformen* (Marchand, 1952), A. Tietze'nin *Reduplikasyon ve (r) İle Kurulmuş Çift Sözcükler* (Tietze, 1966), Vecihe Hatiboğlu'nun *Türk Dilinde İkileme* (Hatiboğlu, 1981) adlı çalışmaları konuyla ilgili ilk ve önemli çalışmalardır. M. Ölmez'in "Eski Uygurca *odug sak* İkilemesi Üzerine" adlı çalışmasında hem okuma hatasına dayalı, gözden kaçan bir ikileme kökeni ile birlikte ele alınmış hem de ikileme kavramı için öneriler adlandırılmalar gözden geçirilmiştir (Ölmez, M., 1998). Bu çalışmalara ek olarak Zuhâl Ölmez'in *Kutadgu Bilig'de İkilemeler 1 ve 2*. (Ölmez, Z., 1997, 1998) adlı yayınları, Uta Schilling'in *Untersuchung zu den Wortgruppen im Altürkischen* (Schilling, 2000), Serkan Şen'in *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler* (Şen, 2002), Hakan Aydemir'in *Untersuchung zum Wortschatz der alttürkischen Xuanzang-Biographie* (Aydemir, 2007) adlı yayınlanmamış tezleri son dönemde yapılan ve bu çalışmada karşılaştırma amaçlı başvurulmuş çalışmalardır. Bahsi geçen çalışmalar dışında Ayazlı 2012, 2016, Elmalı 2016, Gulcalı 2015, Eraslan 2012 çalışmalarının dizinlerinden kelime kontrolü amacıyla yararlanılmış, OTWF, ED, DTS, UW, UW NB I.1, UW NB II.1 ve UW NB II.2 adlı sözlükler de başlıca başvuru kaynakları olarak kullanılmıştır. Bu konu hakkında yapılmış diğer çalışmalar için ayrıca Mehmet Ölmez'in (2017) *Eski Uygurcada İkilemeler Üzerine* adlı çalışmasına bakılabilir.

Bu çalışma, Aurel Stein tarafından Dunhuang'da bulunan ve Or. 8212 (109) numarasıyla British Library'nin Oriental El Yazmaları ve Basılı Kitaplar bölümünün Aurel Stein El Yazmaları Koleksiyonu'nda bulunan yazmanın, G. Kara ve P. Zieme tarafından *Ein Uigurisches Totenbuch* adıyla 1978'de yapılan yayını (Kara-Zieme, 1978) esas alınarak hazırlanmıştır. Eski Uygur Budist Edebiyatının 'Büyük Metinleri' sınıfına dâhil edilen metin, doğum-ölüm zincirinden kurtulup aydınlanmaya erişmenin, ölüm anında ve ölümden sonra da mümkün olabileceği, ölüm anında ve sonrasındaki ara dönemde aydınlanmaya erişebilmek için yapılması gerekenler hakkında bir rehber niteliğindedir. Eser Tibet'in ünlü Lamalarından Naropa'nın öğretilerine dayanarak öğrencilerinin yaptığı çevirilerden oluşmaktadır. Dört ayrı metinden oluşan yazmanın ilk metni Tibet'in Ölüler Kitabı'nın kısa bir tercümesidir. Eser hakkında ayrıntılı bilgi için Kara-Zieme yayınına (Kara-Zieme, 1978) bakılabilir.

Toplamda 1.430 satırdan oluşan çalışmada 150'den fazla farklı ikileme bulunmaktadır. İkilemelerin çoğu sıklıkla kullanılan ikilemeler olmasına rağmen nadir görülen ve/veya ikilemeyi oluşturan kelimelerin en az birinin ikileme dışında kullanılmadığı ikilemeler de mevcuttur. Bunlardan bazıları *abiyaz tü-şütlüg, çınlayu kertü, togun bogun, toşu tolu* vb.'dir. Örnek vermek gerekirse *togun bogun* 'eklem' Uygur döneminde yalnızca BT VIII ve UigTot.'da görülür. İkilemeyi oluşturan kelimelerden *bogun* Uygur metinlerinde tek başına karşımıza çıksa da *togun* kelimesine rastlanmaz. Kelime ile ilgili olarak BT VIII'de yapılan açıklama şu şekildedir:

togun bogunları 'eklemler (Hend.); ikinci kelime (*bogun*) iyi kanıtlanmıştır (krş. Clauson 316; DTS 109; TMEN Nr. 799); *togun*'u *tog-* 'bağlamak' ve *-un* fiilden isim yapma eki ile (krş. Çağ. *tok-* 'birleştirmek, bağlamak' R III, 1145) açıklamak istiyoruz. Kelime modern dillerde takip eden formlarda varlık göstermeye devam eder: Yak[utça] *togonox* 'dirsek' (Russko-Yakutskiy Slovar, 262), ayrıca Witsen'e göre: *Togok* (krş. Kara İndeks 436 Nr. 17), Tat. Tob. *Tognak* 'sürgü' (R III 1166); öte yandan Kırğızcada aynı zamanda anlam daralmasının güzel bir örneği olarak hizmet edebilecek, aynı fiilden farklı bir türetme mevcuttur, Kırğızca] *toom* "1. kızak, yolun yönü, 2. düğüm, 3. vertebral bağlantı (omurga eklemi) (Yudahin 749)" (BT VIII, s. 47)

Bir diğer örnek ise *toşu tolu* 'dolu, tam, eksiksiz' şeklinde UigTot.'da yalnız bir defa karşımıza çıkan ikilemedir. *toş-* ve *tol-* fiil köklerine *-u* zarf fiil eki gelerek kalıplaşmıştır (bk. Eraslan, 2012, s. 405). Ayrıca *tol-* ve *toş-* eylemleri ayrı ayrı birçok eserde geçmekle birlikte *tol-* *toş-* (dolmak, tamam olmak) şeklinde ikileme olarak BT XIII, BT XXVI ve AYS'de de karşımıza çıkmaktadır (BT XIII, 52.2; BT XXVI, 141.2; AYS, 118.6). Günümüzde Türkiye Türkçesinde *tol-* (dol-) fiili kullanılmaya devam ederken *toş-* şekline rastlanmamaktadır. Talat Tekin, *Zetacism and Sigmatizm in Proto-Turkic* adlı çalışmasında

Eski Uygurcada *tol-* ve *toş-* şekillerinin bir arada kullanılmasının *sigmatizm* ve *lambdaizm*'in keskin sınırlarının olmadığına, Ana Türkçe döneminde ve sonrasında paralel bir şekilde varlıklarını devam ettirdiklerine değinir. Benzer örneklerle birlikte *toş-* fiilini de son dönem sigmatizm örnekleri arasında gösterir (Tekin, 1969, s. 78).

Bu örneklerin dışında ilk bakışta ikileme gibi görünen, yakın anlamlı kelimelerden oluşan *tikil-* *tur-*, *tüp teriñ*, *ulug ediz*, *yıdlig tanlig* kelime grupları aldıkları ekler ve cümlede kazandıkları anlamlar nedeniyle ikileme olmadıkları düşünüldükçe bu çalışmaya dâhil edilmemiştir.

Yukarıdaki örneklerden hareketle *Eski Uygurca Ölümler Kitabı*'nın ikilemeler açısından son derece ilgi çekici örnekler barındırdığını görmekteyiz. Gerek şimdiye kadar tespit edilmeyen gerek farklı anlamlarda kullanılışları olan gerekse yapı bakımından yeni olduğunu düşündüğümüz pek çok ikilemeyi aşağıdaki örneklerle araştırmacıların ilgisine sunuyoruz.

İkilemeler:

abiyaz tüşütlüg: kişinin önceki alışkanlıklarının kalıntısı, bilinçaltı.

tüldäki abiyaz tüşütlüg ät'öz “rüyadaki bilinçaltı₂ vücudu” 7/8

aç- yad-: açıklamak, açmak, açığa çıkarmak.

anta basa täprämäklig yel mañdal ärsär yelig açsar yadsar eki tümän bir miñ alı yüz yel bolur

“Ondan sonra hareket eden rüzgâr mañdala ise, rüzgârı açıklayacak olursak₂, yirmi bir bin altı yüz rüzgârdır” 529 ; *açsar yadsar* 602. ; *açgalı yadgalı* 924, 936, 948

açok yaruk: açık, aydınlık.

... torku közkä örtülmişçä täñlig körür açok yaruk körmäz

“... ipek göze örtülmüş gibi görür, açıkça₂ görmez” 919.

adırtı odgurak: fark, farklı, değişik.

adırtı odgurakı yok äriür “Farkı₂ yoktur” 734

adırtıl- böl-: ayırt etmek, ayırmak.

tört ät'öz bir tözlüg ärip öñi täğşilmäki adırtıltaçı böltäçi bilgä bilig äriür

“Dört vücut bir varlık olup farkı ayırt edecek₂ olan bilgeliktir” 978

adırtılıg odgurak: mutlaka, kesin, kesin olarak.

bo monça adırtılıg odgurak yaruk yaşuk bälgülär äriür

“Bunlar kesin olarak₂ parlak₂ işaretlerdir” 731

al altag: araç, alet, yöntem.

*amti monda inçip bışırunguluk **al altag** kavırasınça tüşin alguluk anti-rabau tep tedı*

“Şimdi bundan sonra gerçekleştirilecek yöntem₂ özetince karşılığı alınacak antırabav deyip söyledi” 25 ; *al altag* 180, 990, 1119 ; *al altagıg* 617

alku barça: hepsi, tamamı.

ol alku barça kántününüñ at'öz til köñül yıgmışınıñ ädgüsi adrokı ärür

“O, tamamı₂ kendi vücudunun dil, gönül birikmesinin üstünlüğüdür” 844 ; *alku barça* 1315

amıl yavaş: sakin, sessiz.

*üçünç yeltä ögrätinmäk ärsar **amıl yavaş** yeltä ögrätinmäk . kadır katıg yeltä*

ögrätinmäk . tolgurmaklıg üngürmäklig yeltä ögrätinmäk ärür

“Üçüncüsü, rüzgâr hakkında öğrenmedir. sakin₂ rüzgâr hakkında öğrenme, sert rüzgârda öğrenme, doldurup boşaltmalı rüzgârda öğrenmedir” 614

arıg süzök: saf, temiz, lekesiz.

*“täñridäm **arıg süzök** közlüglär körür adınlar körmäz”*

“Tanrısal, temiz₂ gözlüler görür, başkaları görmez” 91 ; *arıg süzök* 215, 216, 853, 1377.

arçak yavız: bozuk, çürük, kötü.

*karımak **arçak yavız** bolmak bolar inçip yavız üd ärür*

“yaşlanmak, kötüleşmek₂ bunlar öyle kötü zamanlardır” 569

asıg tuso: fayda, yarar.

*miñ burhanlar uluşında barıp miñär tınlıglarka **asıg tuso** kılur*

“Bin Buda ülkesine gidip binlerce canlıya fayda₂ sağlar” 934.

aş içgü: yiyecek içecek, yemek.

*anta basa **aş içgü** yemäk üzä töpödäki tigli ükkip ...*

“Ondan sonra yemek₂ esasında tepedeki damla birikip ..” 488.

az kiçig: az, biraz.

*vaçıra upam tiyan **az kiçig** köñül uguşında tuğar*

“Vajropama-dhyāna (= *vajropamasamādhi*) küçük₂ bir gönül kabilesinde doğar” 864.

azlan- künilä-: kıskanmak, hasetlik duymak.

*ög kañ kişi täginmişin körüp ol anırabau aźlanmak künilümäk sakınçı
yügärü bolup*

ažun tugum tuñarında korkmakı bälilämäki bolur

“İnsan, anne babanın ulaştığını görüp o anırabav haset etme₂ düşüncesi
artıp

dünyaya gelme esnasında korkar” 1275.

ažun tugum: dünyaya gelme.

*yeti kündä büttär täñrilärniñ asurelarnıñ bir tæg ögirür yalañuklarnıñ
ažun tugum*

tutmakı ärsär

“Yedi günde ortaya çıkan tanrıların, şeytanların, bir gibi sevinen insan-
ların dünyaya₂

gelmesidir” 1273 ; *ažun tugum* 1276, 1280, 1282, 1283, 1284, 1287

tugum ažun: 113, 114, 213, 218, 1291

ädgü adrok: iyi, seçkin, üstün, üstünlük, iyilik; fazilet ve liyakat.

munuñ ädgüsü adroktı inçip

“Bunun üstünlüğü₂ bu sebeptir” 473 ; *ädgüsü adroktı* 846

ädgü ädräm: iyilik, fazilet.

*nägü ädgü ädräm ünsär bo ol barça adın tandira uguşlar üzä yıgmuş
ädgü ädräm*

ärür

“Nasıl faziletler ortaya çıkarsa bu o bütün diğer Tantra kabileleri üzeri-
ne biriken

fazilettir₂”848,849 ; *ädgü ädrämliñ* 572 ; *ädgü ädrämlär* 844

ätliñ kanlıg: etli kanlı, canlı.

üç ät'öz ärsär tugmak ölmäklig ätliñ kanlıg ät'öz,...

“Üç vucüt ise doğum-ölümlü canlı₂vucut,..”7.

äv bark: ev bark, ikametgâh.

*üç yarım künniñ arasında öziñiñ ölmüşin bilmädin tugmuş kadaş äv
barkta ulañılarka*

yiliniñ yolug bışurunu umazlar

“Üç buçuk gün içinde kendinin öldüğünü bilmeden akrabalarına, evine
barkına₂ ve

diğerlerine tutunup yolu tamamlayamazlar” 97 ; *äv barklıg* 340

ävir- aktar-: tercüme etmek, çevirmek.

tükällig bilgä istonpa bahşınıñ boşug yarlığı üzä ävirü aktaru tegintim
 “Mükemmel bilge olan Ston-pa üstadın lutfu ile tercüme etmeye₂ vakıf oldum” 1006

ba- bagla-: bağlamak.

körmäk kınır்தmak üzä ök bamak baglamak ärür

“Görerek₂ bağlamaktır₂” 787 [kın+ır-்த-mak için krş. KuP, Özcan-Devrez 033]

bag tügün: düğüm, bağ.

bo üç tamırlar bir ekintikä naru bärü kirip bag tügün bamış täg bolup
 ...

“Bu üç damar bir birbirine o yöne bu yöne girip düğümlemiş₂ gibi olup” 383 ; *bagı tügünü* 809

bärk yarp / bäk yarp: sağlam.

altı törlüg bärk yarp ornaghıg ırı bälgülär bolur

“Altı türlü sağlam₂ yerleşmiş işaretler olur” 637 ; *bärk yarp* 518, 645, 647, 657, 669, 681, 708, 716, 1131

bışıg bışgut: olgun, olgunlaşmış.

ol munı täg kılıp bışıg bışgut bolsar seziksiz körür tül dyan tükädi

“O, bunun gibi yapıp olgunlaşmış₂ olsa şüphesiz Dhyāna rüyasının bittiğini görür” 1221 ; *bışıg bışgut* 1240

bil- uk-: bilmek, anlamak.

burhanlarınıñ nomın şazınıñ kalısız bildäçi ukdaçı

“Budhaların dinî kurallarını eksiksiz anlayacak₂.” 243 ; *bilmiş ukmuş* 246, 456

bilgä bilig: hikmet, bilgelik.

tör(t)ünç kşanta bilgä bilig yakın bolmakı yarıyur

“Dördüncü zamanda bilgiye₂ yakın olmak parlar” 60

bilgä bilig 48, 50, 53, 57, 255, 255, 491, 574, 825, 826, 835, 846, 847, 851, 851, 853, 854, 856, 899, 911, 913, 962, 963, 967, 975, 977, 979, 981, 984 ; *bilgä biligi* 656, 666, 678, 696, 714, 730, 983 ; *bilgä biliglär* 850, 965, 974 ; *bilgä bilignıñ* 773

bilgä biliglig: hikmetli, bilgili.

bilgä biliglig ootın tört elig yahnıp yana ok öçülür

“Hikmetli₂ ateş ile dört karış tutuşup yine söner” 766 ; *bilgä biliglig* 799, 831, 835, 899 ; *bilgä biligligig* 839/840

bilgä bilig paramit: hikmetli bilgi.

ölüm bilgä bilig paramıṭ teṭir

“Ölüm hikmetli bilgi₂ olarak adlandırılır” 66 ; *bilgä bilig paramıṭ* 286

biligsiz bilig: cehalet, bilgisizlik.

tültäki anṭirab(a)v biligsiz bilig birlä katışmak, ...

“Rüyadaki anṭirabav’ın cehaletle₂ karışması, ..” 15 ; *biligsiz bilig* 304, 305, 323

bul- tap-: bulmak, elde etmek.

säkiz törlüg ulug sidilarıg bulur tapar

“Sekiz türlü büyük sihir gücünü de elde eder₂” 898

büdimäk oynamak: coşma, sevinme, oynama, dans etme; hoplama, sıçrama (sevinçten).

büdimäk oynamaklıg köñül turgurur

“Sevinme₂ duygusunu ortaya çıkarır” 905

bütür- bışurun-: olgunlaştırmak, olgunluğa eriştirmek.

tört törlüg kâziglärig yol kılıp bütürmäk bışurunmaklıg nomlug yañıg sözläyin

“Dört türlü sırayı yol yapıp olgunluğa eriştirilecek₂ dinî kuralları söyleyin” 251

çın kertü: gerçek, hakiki, doğru.

çın kertü ulug ärdini bahşı kuṭıña yükünür män

“Gerçek₂ yüce mücevher (olan) üstadın kutsallığı (önünde) saygıyla eğilirim”¹ ; *çın kertü* 68, 142, 1298

çınlayu kertü: gerçek.

ölüm çınlayu kertü teṭir

“Ölüm gerçektir.” 66

çoğlug yalınlg: ışıltılı, parlak.

çoğlug yalınlg şiri çakıra sanbaraka nom ärdini kuṭıña yükünü täginür män

“Işık saçan₂ Śrî Cakrasaṃvara’ya dinî kurallar mücevherinin kutsallığına saygıyla

eğilirim” 238 ; *çoğlug yalınlg* 247, 335, 995

elig adak: el ayak.

oot yelkä siñmiştä elig adak sogısur

“Ateş yele battığında el ayak₂ soğur”⁴⁵

eyin kâzigçä: sırayla.

tümgä indirilig tınlaglarka eyin käzigçä bışurunup tuyunguluk nom tükäçi

“Bütün duyuşsal canlılar tarafından sırasıyla₂ talim edilip anlaşılacak kural tamamlandı” 228 ; *eyin käzigçä* 41, 1100

ırgal- täprä-: sallanmak, sarsılmak, hareket etmek, kıvıldamak.

yer mahabud suvka sıñmāk üzä ät’özi naru bärü ırgalur täpräyür

“Yeryüzünün suya batması esnasında gövdesi ileri geri sallanır₂” 261

ıt toñuz: it domuz.

ıt toñuz yok çıgay kodıkı yavız aźunka kirmägü ol

“(İnsan) itin domuzun₂ yokluk₂ (ve) aşığılık₂ dünya(sı)na girmemelidir.” 216

iç taş: iç dış.

içdinki taşdınki adkangu uguşlarıg mänjilig körür

“içerideki dışarıdaki₂ duyu organlarını mutlu görür” 881 ; *içdinki taştınki* 871 ; *içtin taşdın* 887

taş iç : 474

ig kām: hastalık.

taştınki bälgü(tä) tört törlüg yıgılguluk ig kāmılär kök kalıktakı bulut açılmış tæg

bolur

“Dışarıdaki işarete dört türlü toplanacak hastalıklar₂ gökyüzünde bulut açılmış gibi olur” 876 ; *ig kām* 1128

ıgsız kämsiz: hastaliksız, sağlıklı.

beş otuz yaşlıgka ıgsız kämsizkä artok tın yel yorır

“(...) yirmi beş yaşındakinin, sağlıklı₂ olanın nefes-rüzgârı daha güçlüdür” 583 ; *ıgsız kämsiz* 341

ilin- yapşın-: bağlanmak, yapışmak.

aya başlagsız uzun sañsartın bärü azkıya mänji ögrünçkä ilinip yapşınır

yügürtümüz kaçtımız

“Ey! Başlangıçsız uzun Samsāra’dan beri azıcık mutluluğa bağlanıp₂ kaçtık₂” 202 ; *ilinmäksiz yapşınmaksız* 282

ıru bälgü: belirti, işaret.

änbaşlayı inçip ölgäyşügdä birisitä taşdın sıñar tört törlüg ıru bäl-gülär birlä säkiz

törlüg iru bälgülär bolup kälir

“İlk olarak böylece (insan) öldüğünde ilk olarak dış taraftan dört türlü işaret₂ ile sekiz türlü işaret₂ olarak gelir” 258 ; *iru bälgü* 265, 268, 270, 274, 628, 664, 676, 728 ; *iru bälgülär* 259, 263, 271, 338, 636, 638, 639, 646, 721, 733, 738, 740

iş küç: iş güç, iş.

tüş ät'öz ärsär bälgürtmä ät'öz üzä alku iş küçlärig bütürür

“Ebedî vücut ise ortaya çıkan vücut ile bütün işi₂ tamamlar” 170 ; *iş küç* 792 ; *iş küçlärig* 503

kadır katıg: sert, katı.

üçünç yeltä öğretinmäk ärsar amıl yavaş yeltä öğretinmäk kadır katıg yeltä

öğretinmäk tolgurmaklıg üngürmäklig yeltä ögrätinmäk ärür

“Üçüncüsü, rüzgârda öğrenmedir; sakın rüzgârda öğrenme, sert₂ rüzgârda öğrenme,

doldurup boşaltmalı rüzgârda öğrenmedir” 615

kañ ata: baba.

kañ atanıñ yürün tigli tüz töpötä bir yañıdaki ay tilgän bolmış ärür

“Babanın₂ spermi düz tepede ayın birindeki ay halesidir” 958

käntü öz: kendi, kendisi.

anta basa käntü öz ät'öz ...

“Ondan sonra kendi₂ vücudu ...” 1176 ; *käntü öz* 1194 ; *kätü özi* 77, 1427

öz kändü: 980

ket- tarık-: geçmek, uzaklaşmak.

beş yükmäklig yogun nizvanılıg sezik sakınçlar ketip tarıkıp ...

“Beş yığınlı yoğun ihtiraslı şüpheli düşünceler uzaklaşıp₂ ...” 771 ; *ketip tarıkıp* 943

kork- bälüglä-: korkmak, dehşete kapılmak.

käntü özi korkmuş bälüglämiş tæg bolup köñüllüg ät'özüg anırab(a)v tutar

“Kendisi dehşete kapılmış₂ gibi olup düşünceye sahip olan bedenini anırabavda tutar” 77 ; *korkmakı bälüglämäki* 1277

korkunç äyinç: korku, endişe.

...ożakı korkunç äyinçkä korkup ...

“Önceki korkuya₂ kapılıp..” 108 ; *korkunç ayınç* 326

kovuk kurug: kuru, boş.

ät'öz içindä yürüñ kovuk kurug sakingu ol uçıktı

“Vücut içindeki o beyaz boş₂ düşünce son buldu” 1031

kök kalık: gökyüzü.

taştın sınar körsär tañ sarıgındaki yaruk tæg közünür içdin sınar körsär yaruk ärip

sakinçsiz tözlüg bolup kök kalıktaki bulut açılmış tæg yaruyur

“Dış taraftan baksa şafak sarısındaki ışık gibi görünür, iç taraftan baksa aydınlık olup düşüncesiz esaslı olup gökyüzündeki₂ bulut açılmış gibi parlar” 63 ; *kök kalık* 554, 708, 1377 ; *kök kalıkka* 335, 1069 ; *kök kalıkta* 142, 316, 321, 672, 688, 690, 717, 721, 753, 893, 901, 1052, 1191 ; *kök kalıkñıñ* 702, 780 ; *kök kalıktaki* 876 ; *kök kalıktın* 324

kör- kuyurt-: göz dikmek, bakmak.

körmäk kuyurtmak üzä ök bamak bağlamak ärür

“Görerek₂ bağlamaktır₂” 787 [*kuy+ır-t-mak* için krş. KuP, Özcan-Devrez 033]

köz kulgak: göz kulak.

alku indrika tükallig 'ärsär . köz kulgakta ulañılarka tükallig ärür

“Bütün duyu organlarıyla donanmış olmak ise göz kulak₂ tamamıyla donanmış

olmaktır” 84

kutlug buyanlig: faziletli, şanslı.

kutlug buyanlig ärsär apsari kızlar birlä täñri yeriniñ orunları ornakları közünür

“Faziletli₂ ise ilahi kızları ile tanrı yerinin mekânları₂ (ona) görünür” 1266

kün ay: güneş ve ay.

kün ay täñrilär birlä täñ tüz bolur

“Güneş ve ay₂ tanrıları ile eşit₂ olur”890

künilä- övkälä-: bk. *övkälä- künilä-*.

künli tünli: gün ve gece.

üklimäk esilmäk kılğuluk işi tüz töpödin adak ulkañğı bir künli tünli içtin iki tümän bir miñ altı yüz üklimäk esilmäk ärür

“Artış azalış yapma işi düz tepeden ayak tabanına kadar (tam tamına) bir gün ve gece₂ içinde yirmi bir bin altı yüz artış azalıştır₂” 509

tünli künli: 583

mäñi ögrünç: mutluluk, sevinç.

*aya başl(a)gsız uzun sañsartın bärü azkıya **mäñi ögrünçkä** ilinip yap-
şınıp*

yügürümüz kaçtımız

“İşte! Başlangıçsız uzun Sañsāra’dan beri azıcık mutluluğa₂ bağlanıp₂
kaçtık₂” 201/202 ; *mäñi ögrünç* 712, 869/870, 887

ögrünç mäñi: 954

mün kadag: suç, günah, kusur.

*bahşılarnıñ çın kertü nom yañın bilmämäklig **mün kadag** üzä añıñ tözin
ukmazlar*

“Üstatların gerçek öğretilerini bilmeme kusurundan₂ dolayı onun esasını
anlamazlar” 69

naru berü: oraya buraya, ileri geri, öteye beriye.

*yer mahabud suvka siñmāk üzä ät ’özi **naru bärü** ırgalur täpräyür*

“Yeryüzünün suya batması esnasında gövdesi ileri geri₂ sallanır” 261 ;
naru berü 383, 459

nom şazın: kanun, öğreti, dharma, disiplin.

*burhanlarnıñ **nomın şazının** kalısız bildäçi ukdaçı*

“Buddhaların öğretilerini₂ tamamıyla anlayacak₂.” 243

nom törö: öğreti, din, töre.

*kizläglic **nom törö** yañınça tuşsar ölüm yaruk yaşuk nomlug ät ’öz tetir*

“Gizli din₂ kurallarınca tutsa ölüm aydınlık ilahi vücut olarak adlandırılır” 284

nomlug törölüg: öğretiye uygun, Dharma’ya uygun, kurallı, kurallara bağlı.

***nomlug törölüg** hanlarta biramanlarta adın ymä yogaçarelarta ...*

“Kurallara bağlı₂ olan hükümdarlardan, din adamlarından başka aynı
şekilde Yogacāra’lardan ...” 219

nom yañ: öğreti, din, töre, gelenek.

*bahşılarnıñ çın kärtü **nom yañın** bilmämäklig mün kadag üzä añıñ tözin
ukmazlar*

“Üstadların gerçek öğretilerini₂ bilmeme kusurundan₂ dolayı onun esasını

anlamazlar” 69 ; *nom yañı* 70

ordo karşı: saray, köşk.

üküş buyanlığ ärsär ädgü ordo karşıka 'ärmäsar ädgü ävkä kirmiş tæg bolup ažun

tugum tuřar

“Çok sevaplı ise saraya₂ değilse iyi eve girmiş gibi olup dünyaya gelir”
1278/1279 ; *ordo karşı* 1321 ; *ordo karşıniŋ* 1322

orun ornak: mekân, yer.

kutlug buyanlığ ärsär apsari kızlar birlä täŋri yeriniŋ orunları ornakları köžünür

“Şanslı, talihli ise ilahi kızları ile tanrı yerinin mekânları₂ (ona) görünür” 1267

ö- sakın-: düşünmek.

maha mudura tözüg öp sakınıp ömäksiz sakınmaksız bolgul

“Mahāmudrā esasını düşünüp₂ düşüncesiz₂ ol” 149 ; *öp sakınıp* 137, 329, 330

öç- amrıl-: sönmek, dinmek, sona ermek.

altı yüz yel öçär amrılur

“Altı yüz rüzgâr diner₂” 907

ög ana: anne.

äŋbaşlayuki ärsär kindiktäki ög ananıŋ bir tamır kan ärür

“İlk baştaki ise annenin₂ göbeğindeki bir damar kandır” 600 ; *ög ananıŋ* 339, 908, 957

ög kaŋ: anne baba, ebeveyn.

ög kaŋ yaraşturmakındın tugmak ölmäklig anşırabav bolur

“Anne-babanın₂ bir araya gelmesi ile doğum-ölüm anşırabavı olur.” 9 ;
ög kaŋ 114, 115, 123, 183, 1274 ; *ög kaŋı* 181 ; *ög kaŋta* 189, 193, 198, 212 ; *ögtä kaŋta* 221 ; *ögli kaŋlı* 340

ögir- sevin-: sevinmek.

ol anşırabau-a anşa tuggusın bilip ögirür sevinür

“O anşırabava onda doğacağımı bilip sevinir₂” 1269

ögirttürmäk tapla<t>durmak: memnun etme.

törtünç ögirttürmäk tapla<t>durmaklıg (tapıg) ärsär

“Dördüncü memnun etme₂ (hizmeti) ise” 1422

ögsüz köŋülsüz: şuursuz, düşüncesiz.

anıŋ bälğüsi ögsüz köŋülsüz bolmak

“Onun emâresi düşüncesiz₂ olmak” 564

öl şı: nem, rutubet, ıslaklık.

ol öltä şıta tugmak ärür

“O ıslaklıkta₂ doğmaktır” 103

ömäk küsämäk: isteme, arzu etme.

... (*yelvi kömän tæg sakınmakı*) **ömäk küsämäk** üzä bälkämäk ärür

“... (sihir gibi düşünmeyi) isteme₂ ile beklemektir” 182 ; **ömäk küsämäk** 199

ömäk sakınmak: düşünme, düşünce.

öz piñsunñı sakınıp ömäk sakınmak ärsär ...

“Kendini tanrı olarak düşünme düşüncesi₂ ise ...” 146

ömäksiz sakınmaksız: düşüncesiz, şuursuz.

maha mudura tözüg öp sakınıp ömäksiz sakınmaksız bolgul

“Mahämudrä tözünü düşünüp₂ düşüncesiz₂ ol” 149 ; **ömäksiz sakınmaksız** 595

önlüg mänizlig: güzel, alımlı, yakışıklı.

ät'özi önlüg mänizlig yıldlıg tanlıg közünür

“Vücudu alımlı₂ ve güzel kokulu₂ görünür” 1270

örü yokaru: yukarı, üst.

yürek uçı örü yokaru yüülüg bolmaktın lenhua agızı açılmış tep atınur

“Yine o yüreğin düğümü çözümlüp yürek ucu yukarıda₂ birleştiğinde lotus ağzı açılmış diye adlandırılır” 810

övkäla- künilä-: hasetlik beslemek, kıskanmak.

atasıña övkälöp künilöp turur

“Babasına hasetlik besleyip₂ durur” 361

künilä- övkälä-: 363

öz adın: kendisi-başkası, herkes.

özniñ adınıñ alku tınlıglarınıñ asıgın tolu tükäl bulur

“Kendisinin başkasının₂ bütün canlıların faydasını tamamen₂ bulur” 74 ; *özniñ adınıñ* 124, 167, 177, 208

öz kânñü: bk. *kânñü* öz.

öz yaş: hayat, ömür.

öz yaş kısga bolmak

“Ömrünün₂ kısa olması ...” 569

öz yat: kendisi ve başkası.

alku tınlıglarığ öz yat temâdin tınlag asıgın kılâyın sakınıp

“Bütün canlıları kendisi ve başkası₂ demeden canlılara fayda sağlayayım diye düşünmek ...” 140

sav sakınç: söz, düşünce.

sav sakınç kılmadın udugu ol

“Konuşmadan₂ uyumalıdır” 1208 ; *sav sakınç* 1239

sür- elt-: sürüp çıkarmak, götürmek, taşımak.

yürüh önlüg tiglini yokaru töpöde sürüp eltüp

“Beyaz renkli damlayı yukarı tepeye sürüp çıkarıp₂ ...” 481

tag kaya: dağ ve taş, taş, kaya.

kök kalıktın ulug törlüg tag kaya tüşmiş yemrülmiş tæg

“Gökyüzünden₂ büyük ve türlü dağ taş₂ düşmüş₂ gibi” 325

tapıg udug: hürmet, hizmet.

alku burhanlarka bodisatavlarka tapıg udug kılıp

“Bütün burhanlara bodisatvalara hizmet₂ ...” 1367 ; *tapıg uduglar* 191, 1378

täj tüz: eşit, denk.

kün ay täjrilär birlä täj tüz bolur

“Gün ay tanrısı ile eşit₂ olur” 891 ; *täj tüz* 866, 1377

tıdıg ada: engel, mâni; tehlike.

taştınkı bälğütä yaraşmasar tıdıg ada ärür

“Dışarıdaki işaretlerle uyuşmazsa engel₂ olur” 694

tıdıg antıray: bağ, engel, mâni.

taştınkı bälğütä yaraşmasar tıdıg antıray bolur

“Dışarıdaki işaretlerle uyuşmazsa engel₂ olur” 654 ; *tıdıg antıray* 664, 677, 728

tıdıg köşik: örtü, engel ve muhafaza; engel.

bilgülık nomlarnıñ tıdıgın köşikin yuka sediräk torku közkä örtülmişçä täjlig körür

“Bilinen öğretilerin örtüsünü₂ ince ipek ile göz kapatılmış gibi görür” 918; *tıdıgın köşikin* 930 ; *tıdıgın köşiklärin* 943

tınlıg tınsız: canlı ve cansız, herkes, her şey.

alku yerținçütäki tınlıg tınsız alku ädläriğ säkiz törlüg yelvikä okşaşı ärür tep

“Bütün dünyadaki canlı ve cansız₂ bütün varlıkları sekiz türlü sihre benzerdir deyip” 1177

til ağız: ağız.

*suv mahabud ootka siñmāk üzä **til ağız** kurıp tiltä kara çizig bolur*

“Su elementi ateşe karıştığında ağız₂ kuruyup dilde siyah çizgi olur” 264

togun bogun: eklem.

*sünük **togun bogun** siñirlär adak uluntın üstün töröyü barır*

“Kemikler, eklemler₂, sinirlär ayak tabanından yukarıya doğru şekillenir” 366

tolgurmaklıg ündürmäklig: doldurmalı boşaltmalı.

*kadır katıg yeltä ögrätinmāk **tolgurmaklıg ündürmäklig** yeltä ögrätinmāk ärür*

“Sert₂ rüzgârda öğrenmek, doldurmalı boşaltmalı₂ rüzgârda öğrenmektir” 616

toşu tolu: dolu, tam, tamam, eksiksiz.

*kök kalık birlä t(ä)ng tüz [arıg] süzö[k] **toşu tolu** tapıg uduglar boldı*

“Gökyüzü₂ ile eşit₂, temiz₂, eksiksiz₂ hizmetler₂ oldu” 1378

töz mul: kök, esas, asıl.

*başlantı altı yaratıgnıñ **töz mul** bışrunıgıgı tügün kargäklig kapıgı*

“Başlangıçta altı yaratığın asıl₂ gerçekleştirilecek gerekli düğüm kapısı” 1120

töz tüp: dip, esas, kök.

*ölgäyşök üdtä bışurunmaklıg yaruk yaşuk **töz tüp** yaruk yaşuk birlä k(a) tılıp eki ärmäz bolup öznıñ adınınıñ asıgın bütürür*

öleceği zamanda öğrenilecek parlak₂ esas₂ ışık₂ ile karışıp iki olmaz (ayrılmaz) olup kendisinin ve başkalarının faydasını tamamlar 166

töz uğuş: kök, soy, esas.

*alku tınıglarınıñ **tözindä uğuşında** yaruyurlar*

“Bütün canlıların soyunda₂ parlarlar” 67

tugmak ölmäk: doğum-ölüm.

***tugmak ölmäklig** anırabav tültäki anırabavara bolmaklıg anırabav ärür*

“Doğum-ölüm₂ anırabavı, rüyadaki anırabav, arada olan anırabavdır” 5 ; *tugmak ölmäklig* 7, 10, 13, 17

tug- ün-: ortaya çıkmak, görünmek, belirlemek.

*taştıkı bālgüdā beş bügülānmāk ādrāmlār **tugar ünār***

“Dışarıdaki işarette beş olağanüstü faziletler ortaya çıkar₂” 812

turultur- yavaltur-: yatıştırmak, sakinleştirmek.

*atnı **turulturmadın yavalturmadın** münmiş tæg bolur*

“Atı sakinleştirmeden binmiş gibi olur” 313/314

tuyun- bilin- : fark edilmek, görülmek, hissedilmek

*bir (birār) bölük tamur-(lar)-tın özgā **tuyunmaduk bilinmādük** ārür*

“Bir (birer) bölük damardan başka bir şey olarak fark edilemezler”
437/438

tükä- tüpük-: tamamlanmak, bitmek, sona ermek.

*yılayu tözlüg bilgä bilig **tükäsär tüpüksär***

“Yanlış esaslı bilgi₂ tamamlansa₂” 911/912

tümgä biligsiz: aptal, cahil, bilgisiz.

***tümgä biligsiz** tömäniñ kulut kamıllıg arya açarı*

“Bilgisiz₂ ve düşük bir köle (olan) Kumullu (Hami şehrinden) Ārya Açārya” 1003

tüp yıltız: kök, esas.

***tüp yıltız** dandirataki bir kırkıñ tægziñçtäki darma mudıra*

“Esas Tantradaki otuz birinci bölümdeki Dharma Mudrā” 249 ; *tüpin yıltızın* 305 ; *tüp yıltız* 530, 621

tüpsüz teriñ: dipsiz, derin, dipsiz ve derin.

***tüpsüz t(e)riñ** bo dantiranıñ töpütçäsin körüp*

“Dipsiz ve derin₂ bu tantranın Tibetçesini görüp” 1001

tüş- yemrül-: düşmek; bozulmak, kırılmak; düşüp kırılmak.

*kök kalıktın ulug törlüg tag kaya **tüşmiş yemrülmiş** tæg*

“Gökyüzünden₂ büyük ve türlü dağ taş düşmüş₂ gibi” 325

uç baş: uç, tepe, zirve.

*akıglıg mäñiniñ **uuçı başı** ärür*

“Devam eden mutluluğun zirvesidir.” 713

ulag sapıg: bağ, zincir, bağlantı; devam, sürme, eklenme.

*kulgaktın kulgakka ağıztın ağızka **ulag sapıg** bolmış dantira ärür*

“Kulaktan kulağa, ağızdan ağıza devam etmiş₂ Tantra’dır” 997

ulug karı: büyük ve yaşı.

*ol ymä yigit kiçig(kä) artuk **ulug karı** kişikä ägsük*

“O da gence₂ fazla, yaşlı₂ kişiye eksik” 581/582

uluş balık: ülke ve şehir.

*alku **uluş balıklar** arıg süzök közüñüdüki körk tæg arıg süzök közüñür*

“Bütün ülkeler₂ temiz₂ aynadaki görüntü gibi temiz₂ görünür” 215

umug mag: umut, sığınmak.

***umug mag** bahşını ömäki ärsär*

“Dayanak₂ (olan) üstadı düşünmesi ise ...” 141

uğ- yegäd-: mağlup etmek, yenmek, üstün gelmek.

*ñızvanılıg şimñug **udup yegädip***

“İhtiraslı Māra’yı mağlup edip ...” 875 ; *uğup yegädip* 883, 889

üklimäk esilmäk: artma ve eksilme.

*bir kün(li) tünli içtin eki tümän bir miñ altı yüz **üklimäk esilmäk** kılur*

“Bir gün ve gece₂ içinde yirmi bir bin altı yüz artıp eksilir₂” 510 ; *üklimäk esilmäk* 508

üküş tälim: çok fazla, sayısız.

***üküş tälim** lenhualıg oronlar bolmışın sakıngu ol*

“Çok fazla lotus ile süslenmiş taht olduğunu söyleyecektir” 1324

ülä- yıg-: paylaşmak, dağıtmak.

*tankarıgka tükällig erkäk tişi tözüñ(lär)kä çäçäk **ülöp yıgıp***

“Adağa sahip erkek ve kadın asillere çiçek dağıtıp ...” 1309

ün- bälgür-: çıkmak, belirlemek, görünmek, ortaya çıkmak.

*eki kırk lakşan säkiz on nayrag **ünür bälgürür***

“Otuz iki güzellik alameti (*lakşana*) ve seksen belirti (*anuvyañjana*) ortaya çıkar” 951

bälgür- ün-: bk. *ün- bälgür-* 1392

ün- bar-: ortaya çıkmak.

*yüräktäki huñ užiktin yaruk **ünüp barıp***

“Yürekteki hun hecesinden ışık ortaya çıkıp ...” 1327

ür keç: mutlaka, önünde sonunda, er ya da geç.

*köñül töziñä bir yinñäm tayansar ançolayu ok **ür keç** üdüñ yığılguluk ol*

“Düşünce esasına sürekli dayansa öylece er ya da geç₂ zamanda toplanacaktır” 1113

vaçirasan örgün: taht.

ög *k(a)rın vaçirasan örgünüg öñi tarkarıp*

“Anne karnı tahtını₂ başka (tarafa) uzaklaştırıp ...” 87

vihar seņrem: tapınak, manastır.

vrharta s(a)ngramta ulañılarta kirip yaşar bolup

“Tapınakta₂ ve diğeri (yerlerde) girip yaşayıp ...” 107/108

yalına- öçül-: yanmak ve sönmek.

añta basa yana ok säkiz y(e)girmi elig yalınap öçülüp

“Ondan sonra yine on sekiz karış yanıp sönüp₂ ...” 813 ; *yalınap öçülüp*
814

yan- kel-: geri dönmek, dönmek.

[a]lku burhanlarka bodisat(a)vlarka tapıg udug kılıp yanıp kelip bo darnilig yaruklarka siñdi sakingu ol

“Bütün Buddhalara Bodhisatvalara hizmet₂ edip geri dönüp bu büyüğü ışıklara battı diyecektir” 1368

yaņ kep: görünüş, şekil, tarz.

bir aźunta öz burhan kuñın bulguluk yaņ kep ärür

“Bir hayatta kendi Buddhasının şefaatine ulaşacağı yöntemdir₂” 173

yaņ törö: esas, usul, yöntem.

añta basa bahşı ärsär ädgü nomlug yaņ törö bilür

“Ondan sonra Bahşı ise iyi öğretiyeye ait esasları₂ bilir” 129 ; *yañın törö-sin* 587

yaruk yaşuk: ışıltı, parlaklık; parlak, aydınlık.

tültäki anñrabavta yelvi ätöz yaruk yaşuk bo ekäğü üzä tanuklamak

“Rüyadaki anñrabav’da tılsımlı beden, aydınlık₂; bu ikisi aracılığıyla ispat etmektir” 20 ; *yaruk yaşuk* 33, 65, 73, 74, 76, 77, 139, 142/143, 159, 165, 166, 182, 194, 206, 272, 277, 284, 303, 731/732, 863, 874, 950/951, 1082, 1123/1124

yeg üstünki: en iyi, üstün.

ok ölgäyşükdä yeg üstünki maha mudıranıñ sidisin bulup

“Öleceği zamanda da en üstün₂ Mahāmudrā’nın büyü gücüne ulaşıp ...”
289 ; *yeg üstünki* 793, 869, 891, 927, 989

yel yağmur: yel ve yağmur.

yılıkalarınıñ tugum aźun tuñmakı ärsär yeltin yağmurtın korkunç körüp

“Hayvanların dünyaya gelmesi₂ ise rüzgâr ve yağmurdan₂ korkup ...”
1285/1286

yelvi kömân: sihir, büyü.

yelvi kömân tæg sakınmakı ömâk küsämâk üzä bäklämäk

“Büyü₂ gibi düşünmeyi isteyerek₂ beklemektir” 182 ; *yelvi kömân* 196, 209, 274

yığıt sıgıt: ağlama ve feryat etme, matem.

tugmuş kadaşta ulaşıların yığıt sıgıtların tarkarıp

“Akrabalarının ve diğerlerinin matemlerini₂ uzaklaştırıp ...” 131

yigit kiçig: genç.

ol ymä yigit kiçig(kä) artuk ulug karı kişikä ägsük

“O da gence₂ fazla, yaşlı₂ kişiye eksik” 581

yogun yinçgä: kalın ve ince.

bilgülik nomların yugun yinçgä tıdıgın köşiglärin tüpindin bärü

“Bilenecek kuralların kalın ve ince₂ örtülerinin₂ dibinden beri ...” 942

yok çigay: yoksul, fakir.

ıt toñuz yok çigay kodıki yavız aźunka kirmägü ol

“Hayvanlar(ın)₂ yoksul₂ (ve) aşağılık₂ dünya(sı)na girmeyecektir” 216/217

yok kurug: yok, kuru, boş, boşluk.

öz tözi yok kurug bolmak ärür

“Kendi esası boş₂ olmadır” 962 ; *yok kurug* 1315

yokaru örü: yukarı, yukarıda.

ol eki tamırların uçları yokarı örü yүүлüg bolmak üzä

“O iki damarın uçları yukarıda birleşmek üzere ...” 747

yuka sediräk: ince.

bilgülik nomların tıdıgın köşigin yuka sediräk torku közkä örtülmişçä täñlig körür

“Bilinen öğretilerin örtüsünü₂ ince₂ ipek ile göz kapatılmış gibi görür” 918

yügür- kaç-: koşmak ve kaçmak.

azkıya mäñi ögrünçkä ilinip yapşınıp yügürdümüz kaçtımız

“Azıcık mutluluğa₂ bağlanıp₂ koşuşturduk₂” 202

Tekrarlar:

agtına agtına: yükselerek.

anța basa bo ok yañlig eyin kăzigçä agtına agtına 'äzrua tälüktin enip

“Daha sonra bu şekilde sırayla₂ yükselerek₂ brahman açıklığından iner”
1100

azkıya azkıya: azar azar, çok az.

kadyoṭ kurtmıñ yarukı tæg azk(t)ya azk(t)ya yaruk köžünür

“Ateşböceğinin₂ ışığı gibi çok az₂ ışık görünür” 56

birär birär: her bir.

birär birär tüü yütlärindin

“Her bir tüy deliğinden ...” 923 ; *birär birär* 934, 946/947

kolti kolti: sayısız, pek çok.

kolṭı kolṭı öñi öñi bälğürtmälarig açğalı yadğalı uyur

“Pek çok₂ farklı₂ görüntüyü açıklayabilir₂” 947

kooşar kooşar: çiftler çiftler.

kooşar kooşar ridi küü kälig ündürür

“Çiftler çiftler₂ büyü gücüyle ortaya çıkarır” 764

miñär miñär: bin türlü, sayısız.

birär birär tüü yütlärindä miñär miñär bälğürtmälarig açğalı yadğalı uyur

“Her bir tüy deliğinde bin türlü₂ işretleri 935

öñi öñi: çeşitli, farklı.

kolṭı kolṭı öñi öñi bälğürtmälarig açğalı yadğalı uyur

“Pek çok₂ farklı₂ görüntüyü açıklayabilir₂” 947

öz öz: kendi.

altmış iki pinsunnuñ öz öz darnıların barça sözlägül

“Altmış iki Tanrı'nın kendi₂ Dhāraṇī'lerinin hepsini söyle” 1345 ; *öz öz* 1381, 1395, 1409, 1419

yüzär yüzär: yüzer yüzer.

birär birär tüü yütlärindin yüzär yüzär bälğürtmä ätözlärig açğalı yadğalı uyur

“Her bir₂ tüy deliğinden yüzer yüzer₂ görüntü vücudunu açığa çıkarabilir₂” 923

Üçlemeler:

aş içgü yegü: yiyecek ve içecek.

aş içgü yegü käreğäksiz ağılıg mäñi tözkä tükällig tyan birlä

“Yiyecek ve içecek₃, önemsiz zengin mutluluk esasına sahip Dhyāna ile” 475

inyana bilgä biliglig: hikmetli, bilgili.

inyana bilgä biliglig yel bāk yarp ornaglıg bolmaknuñ bālgüsü

“Hikmetli₃ rüzgârın sağlam₂ yerleşmiş olmasının işareti” 715 ; *inyana bilgä biliglig* 749, 846/847, 960, 962/963, 1109

üzäliksiz yeg üsdünki: en üstün.

üzäliksiz yeg üsdünki bahşınıñ adaklıg kooş lenhuasıña äñiştir m(ä)n

“En üstün₃ olan üstadın ayağa sahip çifte lotusu önünde saygıyla eğilirim” 244

Sonuç:

İkilemeler Türk dili çalışmalarında önemli bir yere sahiptir ve Eski Uygur dönemi metinlerinde de sıklıkla başvurulan bir ifade şeklidir. Türk dilinin yazılı ilk kaynaklarından günümüze kadar her dönemde karşılaştığımız bu yapı üzerine yapılan çalışmalarda ikilemelerin yapısal ve anlamsal kuruluşu hakkında bilgi verilmiştir. Bu çalışmada ise sadece *Eski Uygurca Ölümler Kitabı*'nda karşılaşılan ikilemeler için herhangi bir sınıflandırmaya gidilmeden eserde geçen ikilemeler tespit edilmeye çalışılmıştır. Tespit edilen ikilemeler anlamları, birer örnek cümle, örnek cümlenin günümüz Türkçesine çevirisi ve metinde geçtiği satır numarası ile gösterilmiştir. İkilemelerin çoğu sıklıkla kullanılan ikilemeler olmasına rağmen nadir görülen ve/veya ikilemeyi oluşturan kelimelerin en az birinin ikileme dışında kullanılmadığı örnekler de mevcuttur. Bunlardan bazıları *abiyaz tüşütlüg, çınlayu kertü, togun bogun, toşu tolu* vb.dir. Bu çalışmada örnek olması açısından *togun bogun* ve *toşu tolu* ikilemeleri örnek gösterilerek çalışmanın amacı açıklanmaya çalışılmıştır. Eserde yer alan ikilemeler ise liste hâlinde araştırmacıların ilgisine sunulmuştur.

Kaynaklar ve kısaltmalar

AOH	: → Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae
AYS	: → Kaya 1994
BT VIII	: → Kara ve Zieme 1977
BT XIII	: → Zieme 1985
BT XXVI	: → Kasai 2008
DTS	: → Nadelyayev (vd.) 1969
ED	: → Clauson 1972
KuP	: → Özcan-Devrez 2019
OTWF	: → Erdal 1991
UigTot.	: → Kara ve Zieme 1978
UW	: → Röhrborn 1977-1998
UW NB I.1	: → Röhrborn 2010

UW NB II.1 : → Röhrborn 2015

UW NB II. 2 : → Röhrborn 2017

- Ağakay, M. A. (1953). İkizlemeler üzerine. *Türk Dili*, II/16, 189-191; *Türk Dili*, II/17, 268-271.
- Ağakay, M. A. (1954). Türkçede kelime koşmaları. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 97-104.
- Ayazlı, Ö. (2012). *Altun Yaruk Sudur VI. kitap*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ayazlı, Ö. (2016). *Eski Uygurca din dışı metinlerin karşılaştırmalı söz varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Aydemir, H. (2007). *Untersuchung zum Wortschatz der alttürkischen Xuanzang-Biographie*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Universität Göttingen.
- Clauson, Sir G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford. [= ED]
- Çağatay, S. (1944). Uygurcada hendiadyoinler. *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yıllık Çalışmalar Dergisi*, I, 1940-1941, 97-144 (Türk lehçeleri üzerine denemeler, Ankara 1978, s. 29-66'da tekrar yayımlanmıştır.)
- Elmalı, M. (2016). *Daşakarmapathāvadānamālā, giriş-metin-çeviri-notlar-dizin-tpkibaskı*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic word formation: a functional approach to the lexicon, I-II*, Wiesbaden. [= OTWF]
- Eren, Hasan. (1949). İkiz kelimelerin tarihine dair. *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, VII/2, 283-286.
- Foy, K. (1899). Studien zur Osmanischen Syntax, das Hendiadyoin und die Wortfolge 'ana baba'. *Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen*, II/2, 105-136.
- Gulcalı, Z. (2015). *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan "Aç Bars" hikâyesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Hatiboğlu, V. (1981). *Türk dilinde ikileme*. Ankara.
- Kara, G., Zieme, P. (1977). *Die uigurischen Übersetzungen des Guruyogas "Tiefer Weg" von Sa-skya Paṇḍita und der Mañjuśrīnāmasaṃgīti*. Berlin. [= BT VIII]
- Kara, G., Zieme, P. (1978). *Ein uigurisches Totenbuch. Nāropas Lehre in uigurischer Übersetzung von vier tibetischen Traktaten nach der Sammelhandschrift aus Dunhuang, British Museum Or. 8212 (109)*. Budapest: Akadémi Kiadó. (BOH. XXII)
- Kargı Ölmez, Z. (1997). Kutadgu Bilig'de ikilemeler (1). *Türk Dilleri Araştırmaları*, 7, 19-40.
- Kasai, Y. (2008). *Die uigurischen buddhistischen Kolophone*. Turnhout: Brepols. [=BT. XXVI]

- Kaya, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk*, Giriş, Metin ve Dizin. Ankara.
- Nadelyayev, V. M., Nasilov, D. M., Tenişev, E. R., Şçerbak A. M. (1969). *Drevnetyurkskiy slovar'*. Leningrad. [= DTS]
- Ölmez, M. (1998). Eski Uygurca *odug sak* ikilemesi üzerine. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 8, 35-47.
- Ölmez, M. (2017). Eski Uygurca ikilemeler üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 65(2), 243-311.
- Ölmez, Z. (1999). Kutadgu Bilig'de ikilemeler (2). *Bahşi Ögdisi: Festschrift für Klaus Röhrborn anlässlich seines 60. Geburtstags / 60. Doğum Yılı Dolayısıyla Klaus Röhrborn Armağanı* içinde (s. 237-264). J. P. Laut, M. Ölmez (yay.).
- Özcan Devrez, C. (2019 ?). *Eski Uygurca Kuanşi im Pular incelemeşi, metin-çeviri-açıklamalar-sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu. [Baskıda]. [= KuP]
- Röhrborn, K. (1977-1998) *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien*, 1-6, Wiesbaden. [= UW]
- Röhrborn, K. (2010) *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien, – Neubearbeitung – I. Verben. Band 1: ab- – äzüglä-*, Stuttgart. [= UW NB I.1]
- Röhrborn, K. (2015). *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien, – Neubearbeitung – II. Nomina-Pronomina-Partikeln. Band 1: a – asvık*, Stuttgart. [= UW NB II.1]
- Röhrborn, K. (2017). *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien, – Neubearbeitung – II. Nomina-Pronomina-Partikeln. Band 2: aş – äzüük*, Stuttgart. [= UW NB II.2]
- Schilling, U. (2000). *Untersuchung zu den Wortgruppen im Alt türkischen*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Berlin: Freie Universität.
- Şen, S. (2002). *Eski Uygur Türkçesinde ikilemeler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- Tekin, T. (1969). Zetacism and sigmatizm in Proto-Turkic. *AOH*, 22, 51-80.
- Tietze, A. (1966). Reduplikasyon ve (r) ile kurulmuş çift sözler. *Reşit Rahmeti Arat İçin* içinde (s. 423-429). Ankara.
- Tuna, O. N. (1948). Türkçede tekrarlar. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, III, 429-447. İstanbul.
- Zieme, P. (1985). *Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren*, Berlin. [= BT XIII]

Extended Summary

Hendiadys, which has an important place in Turkic Language studies, is a frequently used as a way of expression in the texts belonging to the Old Uighur Era. Throughout the studies on this structure, which we have encountered both in the first written sources of Turkic language and also in the present ones, we have learned about the structural and semantic organization of the hendiadyses. Thus, in this study, the hendiadyses in the Old Uighur Book of the Dead have been tried to be detected without any classification, and the meanings of the detected hendiadyses, some example sentences, translation of those sentences to Modern Turkish and the line number in the book have been given.

The studies on hendiadyses, which began at the end of the 19th century with Karl Foy (Foy, 1899), have been an intriguing case for the researchers in the last century as well. Uygurcada Hendiadyoinler by Saadet Çağatay (Çağatay, 1944) and two detailed studies of Mehmet Ağakay (Ağakay, 1953, 1954) on Turkish hendiadyses, follow Karl's work. Furthermore, Türkçede Tekrarlar by O. Nedim Tuna (Tuna, 1948), Hasan Eren's İkiz Kelimelerin Tarihine Dair (Eren, 1949), Alliteration Ablaut und Reim in der Türkischen Zwillingsformen (Marchand, 1952) by H. Marchand, A. Tietze's Reduplikasyon ve (r) İle Kurulmuş Çift Sözcükler (Tietze, 1966), Türk Dilinde İkileme (Hatiboğlu, 1981) by Vecihe Hatiboğlu are the first and important studies on the subject. In addition to these studies Zuhâl Ölmez's Kutadgu Bilig'de İkilemeler 1 ve 2. (Ölmez, Z., 1997,1998), Uta Schilling's Untersuchung zu den Wortgruppen im Altürkischen (Schilling, 2000), Serkan Şen's Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler (Şen, 2002), Hakan Aydemir's Untersuchung zum Wortschatz der altürkischen Xuanzang-Biographie (Aydemir, 2007) are the ones which were done recently and are used for comparison in this study. Apart from the mentioned ones, work indexes of Ayazlı 2012, 2016, Elmalı 2016, Gulcalı 2015, Eraslan 2012 have been benefitted to check use of some words, OTWF, ED, DTS, UW, UW NB I.1, UW NB II.1 and UW NB II.2 dictionaries have also been used as the main reference sources. For other studies on this subject, Mehmet Ölmez's Eski Uygurcada İkilemeler Üzerine (Ölmez, M., 2017) can be seen.

This study is based on the text published by P. Zieme and G. Kara in 1978 with the name Ein Uighurisches Totenbuch, which was discovered by Aurel Stein in Dunhuang and registered at the Aurel Stein Manuscript Collection in Department of Oriental Manuscripts and Printed Books of the British Library with the number Or. 8212 (109). The text, which is counted as one of the magic texts of the Old Uighur Buddhist literature, is a guide to prove that the access to enlightenment is possible and on what must be done to achieve enlightenment in the interim period at the point of death and after the death-rebirth chain. The work consists of translations made by Naropa's students based on the teachings of him, one of the famous Lamas of Tibet. The first text of manuscript, which consists of four different texts, is a short translation of the Book of the Dead. For more information, please refer to Kara-Zieme's publication (Kara-Zieme, 1978).

There are more than 150 different hendiadyses in a total of 1430 lines. Although usually hendiadyses are the most frequently used ones, there are also others of which at least one of them is rare and/or the word is not used outside of the hendiadys. Some of these are abiyaz tüşütlüg, çınlayu kertü, togun bogun, toşu tolu. For example, togun bogun “knuckle” has been encountered only during the Uighur era in BT VIII and UigTot. The word bogun appears alone in an Uighur text but the word togun does not appear except in a hendiadys form.

Another example is the hendiadys which is present only once in UigTot. Talat Tekin tells in his work *Zetacism and Sigmatism in Proto-Turkic*, that the combined use of tol- and toş- shapes in the Old Uighur had no sharp edges in Sigmatism and Lambdaism, and that they continued their existence parallelly to the Proto-Turkish period. Alongside with other similar examples, the verb toş- is also shown among the instances of late Sigmatism (Tekin, 1969, p. 78).

By looking at the examples above, we see that the Old Uighur Book of the Dead contains very interesting examples in terms of hendiadyses. With the following examples, we present many of the hendiadyses that we think are new both in terms of use and in terms of structure, which have not been identified until now. Hence; hendiadyses have an important place in Turkic language studies and are frequently used in the texts of the Old Uighur period. Studies on the hendiadyses, which we encounter both in the first written sources of Turkic Language and also in the present ones give insights about the structure and semantic organization of them. In this study, only the hendiadyses in the Old Uighur Book of the Dead have been tried to be identified without any classification. The meanings of the detected hendiadyses, some sample sentences, translation of the sample sentences to Modern Turkish and the line number in the book have been given.

Although usually hendiadyses are the most frequently used ones, there are also others of which at least one of them is rare and/or the word is not used outside of the hendiadys. Some of these are abiyaz tüşütlüg, çınlayu kertü, togun bogun, toşu tolu, and so on. The hendiadyses included in the work were presented as a list to the interests of the researchers.

